

➤ Muurahaisen metafysiikka:
Kuoleman esittäminen Lauri Viidan
lyriikassa

—

Mikko Turunen

A

—

rtikkelissani törmäytän toisiinsa kirjallisuudentutkimuksen tekstianalyysia ja kuolemantutkimuksen monitieteisesti mallintamia tapoja esittää ja merkityksellistää olemassaolon rajapintaa. Törmäyttämällä on pyritty pois rajauksesta, jossa kaunokirjallisuudessa esiintyviä kuoleman representaatioita lähestytään vain teemoina, trooppeina tai sanataiteen estetisoituina kohteina, siis eräänlaisena kuoleman kirjallistumisena ("literaturization of death", Teodorescu 2015a, 2). Kohdeteksteiksi olen valinnut aiemmin vain vähän tai ei lainkaan analysoituja Lauri Viidan (1916–1965) runoja, jotka tarjoavat keskenään erilaisia tulokulmia olemassaolon rajallisuuden kysymyksiin. Näiden pohjalta on mahdollista hahmotella Viidan runotuotannon läpäisevän kuolemateeman ulottuvuuksia sekä kartoittaa temaattisia linjoja ja kuoleman esittämiseen liittyviä ilmaisuvalintoja. Kuoleman filosofia ja kuoleman kulttuurihistoria tarjoavat hyödyllisiä työkaluja tunnistaa ajattelukehikoita, jotka heijastuvat runon puhujan kuolemasuhteen käsittelyssä ja ilmaisuvalinnoissa.

Kaunokirjallisuuden kuvauksia kuolemasta on tarkasteltu myös kirjallisuudentutkimuksen ulkopuolella: näkökulma on ollut esimerkiksi kielen kuolemaa jäsentävissä kognitiivisissa metaforissa tai kuoleman aiheuttaman surun tera-
poivassa käsittelyssä kirjallisuuden kautta. Toisinaan tyydytään esittelemään kuolemateeman yleisyyttä nimiketasolla – tähän on kiinnittänyt huomiota Clifton Bryant (2003, xix–xx) artikkelikokoelmassa *Handbook of Death and Dying*. Kuvaavaa on, että vaikka teoksen kirjallisuutta käsittelevä Diana Royerin (2003) artikkeli "Cultural Concern with Death in Literature" kattaa kyllä kaksi vuosisataa lähinnä englanninkielisen kirjallisuuden kuolema-aiheisia kuvauksia, jää tarkastelu yksittäisteosten luettelomaiseksi esittelyksi. Viimeaikaisia monitieteisiä kokoelmateoksia, joissa myös esitellään tutkimushistoriaa, ovat muiden muassa artikkelikokoelmat *Death Representations in Literature: Forms and Theories* (Teodorescu 2015) ja *Death in Literature* (Hakola & Kivistö 2014). Myös Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seuran vertaisarvioidussa *Thanatos* -lehdessä on ollut artikkeleita kirjallisuuden kuolemakuvauksista.

Sanataiteen kuolemateemojen taustalla on usein filosofiasta, uskomusjärjestelmistä ja edeltävästä kirjallisuudesta johdettavia aineksia. Kuoleman pohdintojen runsaus liittyy yhtä paljon yleismetafyysiseen kiinnostukseen ihmisen olemisen tavoista kuin elämän rajallisuuden ja sen tiedostamisen sanoittamiseen. Kuolemanarratiivin psykologinen tavoite on luonnollistaa sekä kuolema että sen pelko, jolloin se mielletään hallittavaksi osaksi koettavaa todellisuutta (Kundu 2015, 10). Kaunokirjallisuudessa kuoleman teema pyrkii hahmottamaan todellisuutta rationaalista tietoisuutta syvemmltä: siihen sisältyy tulkinnallista monikerroksellisuutta, johon emotioiden lisäksi liittyy vaihtoehtoisten hahmotustapojen muodostamista (vrt. Kunnas 1989, 70–72; Daemmrich & Daemmrich 1987, 79–80). Inhimillisen merkityksensä vuoksi

kuolemateema on jatkuvasti sekä kirjallisuuden aihekeskiössä että uudelleen tuoreutuva tutkimuskysymys.

Viidan runoissa kuoleman ajatus vahvistuu esikoiskokoelman *Betonimylläriin* jälkeen (Varpio 1973, 196). Aikalaisreseptiokin kiinnitti huomiota kuolemateeman läsnäoloon, kuten käy ilmi *Suomen Sosialidemokraatti* -lehden haastattelusta. Siinä toimittaja Pekka Piirto (1961) keskustelee Viidan kanssa joistakin kuolema-aiheisista runoista. Aiempi tutkimus on tarkastellut kuolemateemaa Viidan laajoissa runoissa kuten ”Myllyssä” (ks. Laamanen 2018, 123–134; Salokangas 2012, 458–460; Varpio 1973, 110–115). Huomiota on kiinnitetty myös runoon ”Tauti tanssi talviteillä”, joka on moderni toisinto kansanrunosta ”Hiihtävä surma” (ks. Polkunen 1994). Ylipäätään Viita-tutkimus on ollut viime aikoina suosittua: on ilmestynyt kolme väitöskirjaa (Laamanen 2018; Katajamäki 2016a; Niinimäki 2015), esseantologia *Luojan palikkaleikki* (Löytty 2016) sekä artikkeleita ja erillistutkimuksia, esimerkiksi Raimo Salokankaan tutkimus *Kirjailijan kieli ja mieli* (2012).

Tässä artikkelissa etenen kahden runon yksittäisanalyysistä laajempiin väkivaltaisen kuoleman ja olemassaolon ylittävän jatkuvuuden teemoihin. Lopuksi nostan lyhyesti esiin muita Viidan runojen tapoja esittää kuolema. Kohderunojen valintaperusteina ovat edustavuus eli pyrkimys dokumentoida keskenään erilaisia kuoleman esitystapoja ja temaattisia linjoja sekä halu nostaa tutkimuksen kohteeksi Viidan lyhyitä ja vähän tutkittuja runoja. Vaikka tarkasteluni on Viidan tuotantoa läpäisevä, artikkelipituus ei salli kovin laajojen runojen yksityiskohtaista tarkastelua – siksi esimerkiksi laaja saturunoelma *Kukunor* (1949) on jätetty pois (sen kuolema-aiheista ks. Katajamäki 2016a, 185–188) samoin kuin aiemmissä tutkimuksissa usein esillä olleet laajat runot ”Mylly” ja ”Betonimylläri”. Tarkasteleman runot ovat Viidan elinaikana julkaistuista kokoelmista *Betonimylläri* (1947), *Käppyräinen* (1954) ja *Suutarikin, suuri viisas* (1961). Näin pois rajautuvat postuumin kokoelman *Ne runot, jotka jäivät* (2016) tekstit, vaikka ne sisältävät kuoleman näkökulmista kiinnostavia runoja. Viidan eri teoksista poimittuihin runoihin viittaan *Koottujen runojen* (= KR, 1977) sivunumeroilla.

Muurahainen, täi ja ihmisen osa

Joissakin Viidan runoissa kuolemaa hahmotellaan vähäpätöisiltä tuntuvien aiheiden kautta. Asetelma kuitenkin usein syvenee, ja hetkellisen tilanteen lävitse tarkastellaan laajempaa tietoisuutta kuolemasta. Tällaisia runoja ovat esimerkiksi aforismintapainen ”Apuviivasto” (KR, 215) ja tilannekuva ”Luonnos” (KR, 218). Jotkut kuolema-aiheiset lyhyet runot on analysoitu varsin tarkkaan ja useasta näkökulmasta, kuten runo ”Iso mies” (KR, 230; ks. Laamanen 2018, 198–199; Katajamäki 2001, 130–132; Launonen 1988, 22; Varpio 1973, 205, 243). Nostan nyt esiin kaksi ulkoisesti pienimuotoista mutta kuolemasuhteen kan-

nalta moniulotteista runoa, joiden asetelmat ovat edustavia suhteessa Viidan keinovalikoimaan.

Suutarikin, suuri viisas -kokoelmassa julkaistun runon ”Mutta, muisti muurahainen” (KR, 262) tapahtumakehys on sinällään yksinkertainen: muurahainen nousee maanalaisista tunneistaan mättäälle ravinnonhakuun. Runon avaa oivalluksen hetki: vastakkainasettelua ilmaiseva mutta-konjunktio viittaa siihen, että mieleen muistuva tietoisuus kuolevaisuudesta katkaisee jonkin aiemman, runossa eksplikoimattoman ajatusketjun ja asettuu sen loppupäätelmäksi:

– Mutta, muisti muurahainen
maalajit luettuansa,
– ei elämä ennen lopu
kuin on kuolema koettu! –
nosti viikset, nousi itse,
astui pitkän pilven alle
etsimään mätäseväitä.
Uunilintu, unilintu,
puupillia viritti. (KR, 262)

Onkalon kololla muurahaisen mieleen muistuu elämän rajallisuus, joka saa sanonnan muodon: ”ei elämä ennen lopu / kuin on kuolema koettu!”. Kuolema on abstraktiona rajoiltaan tarkentumaton, joten kuolemasta puhuttaessa jää usein täsmentämättä, onko kyse kuolintapahtumasta vai jostain sen jälkeisestä olotilasta. Säeparia voi tarkastella sekä itsenäisenä ajatuksena että osana runon kokonaisuutta. Säepari kiteyttää yleisen kuolemaan liittyvän ajattelukehikon.

Kuoleman kuvauksessa ja jäsentämisessä tapahtuu Mihail Bahtinin (1979, 355, 378) mukaan murros keskiajan ja renessanssin taitteessa, kun yhteisöllisestä ajasta (jossa kuolema on osa elämän ylyksilöllistä kiertoa) on siirrytty yksilöllisen elämän suljettuun ajalliseen jonoon. Tätä ennen kuoleman ymmärrettiin olevan elämän pääterajalla mutta ei sisältyvän elämän aikajonoon. Kuolintapahtuman ymmärretään tavallisesti olevan lineaarisen elämänjatkuksen viimeinen vaihe, kun taas kuolema ja kuolemanjälkeinen mielletään elämän ulkopuoliseksi (Harva 1985, 14). Näin Viidan runon muurahainen asettuu näkemykseen, jonka mukaan vasta kuolemassa elämä tai yksilö tulee valmiiksi: siihen ei lisätä enää mitään, vaan ajasta erottuu juuri tämä päättynen elämän mittainen jakso (vrt. Utriainen 2001, 84). Siksi vasta kuoleman ”kokeminen”, kuolintapahtuman omakohtainen läpikäynti, sinetöi olemassaolon pääterajan ja ainutkertaisen elämänkaaren.

Muurahaisen pohdinnan taustalla on yleinen ajattelukehikko, jonka mukaan ymmärrys omasta kuolemasta saa elämän tuntumaan merkityksenkäältä ja elämänkokemuksen intensiiviseltä: rajallisuuden tajuamisessa avautuu uudenlaisia näkökulmia itse elämään (Scarre 2007, 2). Runon ajatus, ettei

tietoista elämää voi elää kuolemaa muistamatta, toistuu kuoleman mentaalista funktiota erittelevässä kirjallisuudessa (Utriainen 1999, 33; Heikkilä & Jokivuori 1994, 8, 25; Demitshev 1999, 153, 171, 177).

Kuoleman tiedostamista ei voida pitää yksiselitteisen myönteisenä tai kielteisenä, vaan olennaiseksi nousee se, millaiseksi kuolema tulkitaan tai sävytetään (Österman 2002, 19). Runon suhde kuolemaan on nähty myös optimistisena antiteesinä, jossa toisaalta työnnetään kuoleman mahdollisuus kauemmaksi näennäisviisaudella (elämä ei loppu ennen kuolemaa) ja jossa muurahaisten nouseminen keostaan herättää mielikuvia haudasta tai manalasta nousemisesta (Katajamäki 2001, 62; 71). Tietoisuutta kuolemasta on pidetty erityisenä ihmisyyteen liittyvänä piirteenä, joten kuoleman pohtiminen on myös ihmisenä olemisen pohtimista – runossa sitä peilataan etäännytettyinä muurahaisten oletettuihin mietteisiin. Runossa on läsnä myös kirjallista traditiota. Uunilinnun epiteetti ”unilintu” assosioi moneen suuntaan, esimerkiksi sielunlintuun tai kuolemaan viittaavaan konventionaaliseen unimetaforaan. Myös sanavalinta ”viritti” viittaa valmistautumiseen: kuolemaan kytkeytyvä unilintu puupilleineen ennakoii muurahaisten elämän loppusoittoa.

Betonimyllärissä julkaistu runo ”Tiedonpuu” sisältää raamatullista ainesta: käärmeitä ja tiedon myötä tulevaa ymmärryksen tuskaa. Vaikka Viidan runoissa on uskonnollista sanastoa, painotukset ovat enemmän eettisiä ja filosofisia kuin uskonnollisia (vrt. Laamanen 2018, 83–84; Varpio 1973, 90, 94). Olennaiseksi nousee elämän merkityksellistyminen suhteessa tietämiseen ja kuolematietoisuuteen.

Tiedonpuussa asuu kyy
joka sitä lähestyy,
ikuisesti onneton
epäilyksen uhri on.
Autuas, ken omin päin
elää, kuolee lailla täin! (KR, 35)

Runo kuvaa tietämisen tuskaa, josta täi edustaa vapautta (Salokangas 2012, 59). Toisin kuin tietoon tai tietoisuuteen pyrkivä ihminen, runon täin kuvataan elävän ”omin päin”, siis omilla olemisen ehdoillaan vailla halua tiedonpuun hedelmiin. Tämä esitetään autuaammaksi kuin tietämisen tuska, joka liittyy sekä elämän että kuoleman kysymyksiin. Ne täi kohtaa lajilleen ominaisesti: ilmaus ”lailla täin” olettaa, ettei elämän rajallisuuteen kytkeydy erityistä metafysisistä pohdintaa. Täin vapauteen liittyy kuitenkin ankara luonnonpakko: elämä ja kuoleman väistämättömyys toteutuvat ilman mahdollisuutta merkityksellistää olemassaolon ehtoja tai ulottuvuuksia.

Fyysisessä mielessä kuolema sisältyy ihmisen ruumilliseen maailmasaolemiseen (Utriainen 1999, 34; vrt. Elias 1993, 5–6, v42). Taustalla voi nähdä

Inhimillisen merkityksensä vuoksi kuolemateema on jatkuvasti sekä kirjallisuuden aihekeskiössä että uudelleen tuoreutuva tutkimuskysymys.

---

johdannaisen Martin Heideggerin (2001, 295–299) ajattelusta, jossa elämä on ”kohti-kuolemaa-olemista”. Heideggerin mukaan vain ihmiset kuolevat, koska ovat tietoisia omasta kuolevaisuudestaan – eläimet ja kasvit sen sijaan eivät ole, joten niiden elämä vain loppuu. Niinpä kuolema on ongelma ainoastaan ihmiselle, koska hän on tietoinen omasta kuolevaisuudestaan. Viidan runossa asetelma on samantapainen: täin olemisen ongelmattomuus ja autuus tulee juuri metafyyssisen tietoisuuden puutteesta, kun taas tietoisuudesta ahdistuvat ihmiset ovat runon sanoin ”ikuisesti onnettomia” ja ”epäilyksen uhreja”. Runossa on kuitenkin myös monimutkaisempi tulkintaulottuvuus.

Viimeisen säeparin asetelma syntyy kahdella tavalla. Ensiksikin ylevästi viritetty sana ”autuus” sekä täin elämän ja kuoleman merkityksettömyys törmäytetään, mikä näyttää ristiriitaiselta. Kuitenkin sanan ’autuas’ etymologia viittaa myös käsitteeseen ’yliluonnollisella tavalla onnellinen’, joten irrotettuna hengellisestä kehyksestä se muodostaa loogisen vastakohtan runossa mainitulle ikuisesti onnettomalle. Samalla aktivoituu Vuorisaarnasta (Matt. 5–7) väljästi johdettu ajatus, että autuaita olisivat tietämättömät.

Toiseksi viimeinen säepari voidaan lukea usealla tavalla. Viidan leikittely poeettisen kielen monimerkityksisyydellä ehdottaa ja asettaa rinnakkain erilaisia mahdollisia ajattelumalleja vain yhteen sitoutumisen sijaan. Kun säeparia katsotaan kokonaisuutena, täin tapa elää ja kuolla omin päin näyttäytyy autuaana. Toisaalta säkeenylityksen tuoma ajatuksellinen tauotus erottaa omin päin elämisen autuuden, joskaan siitä huolimatta olemassaolon perusrajat eivät ole täin tilannetta erityisempiä: sama elämisen ja kuoleamisen pakko määrittää kummankin eksistenssiä. Mikäli taas pilkkujen erottama ”ken omin päin elää” nähdään irrallisena täydennyksenä, jää päämerkitykseksi ironisoiva ”Autuas kuolee lailla täin”. Toisaalta autuas on se, joka ensiksi elää omin päin ja sitten kuolee lailla täin – näin yksilö on sekä eläessään että kuollessaan onnellinen,

joskin eri perustein. On myös mahdollista lukea runoa siten, että viimeisen säkeen pilkku jakaa ajatuksellisen kokonaisuuden. Tällöin omin päin eläminen kyllä on autuasta, mutta sen jälkeen lohduton loppu on vääjäämätön. Se, joka onnea tavoitellessaan väistää tietämisen tuskan, saa kohtalokseen täille ominaisen merkityksettömän kuoleman.

Teloituksia ja ristiinnaulitsemisia

Väkivaltainen kuolema ilmenee pääosin niissä Viidan runoissa, joissa on yhteiskunnallista liikerataa tai historiallista alluusiota. Esimerkiksi *Betonimyllärin* runossa ”Sota” (KR, 12) nurmeen nukkumisen ylätyylinen eufemismi on konventionaalinen kuolemisen esitys. Sodan tavoin valtiojärjestelmistä tai yhteiskunnasta juontuva yksilön väkivaltainen kuolema ilmenee kuolemantuomiossa tai yhteisön toteuttamassa surmaamisessa (väkivaltaisen kuoleman yhteisöllisistä ja oikeudellisesta ulottuvuudesta ks. Koskivirta & Matikainen 2019). Näin on esimerkiksi hirttämistä kuvaavassa katkelmassa runossa ”Pedot”:

Hän huusi: ”Alas sortajat!”
Ei muuta aikonutkaan.
Se riitti. Kädet tulivat
ja veivät hänet putkaan.
Hän kiersi monet vankilat
ja kuoli köyden mutkaan.
(KR, 16)

Tavallisesti väkivaltaisessa kuolemassa kyseessä on yksilön kohtalo, jonka aiheuttaa abstraktiksi etäännytetty järjestelmä. Yrjö Varpio (1973, 99) on kiinnittänyt huomiota Viidan runouden tapaan esittää nujertajana tunteeton ja persoonaton käsi, kuten *Betonimyllärin* runoissa ”Kapina” ja ”Pedot”. Ensin mainitussa luteiden allegorinen kumousyritys laajenee yleisemmäksi pakon ja vapaan tahdon problematiikaksi – tunnetusti ludejoukkio vapaushaaveineen pyyhkäistään kädellä likaveteen. Yllä siteeratussa ”Pedot”-runossa kädet edustavat sortajaksi koettua ja sitten myös tosiasiallisesti sortavaa järjestelmää. Vastaavanlainen metonyminen asetelma esiintyy yleisesti Viidan tavassa esittää kuolintapahtuma. Tyypillisesti metonymian aineksena on jokin konkreettisesti rajautuva, esineellinenkin asia, kuten äskeisen ”Pedot”-runon köydenmutka. Tällainen ”fysikaalinen, esineellisyydestä nouseva lyriikka” (Launonen 1988, 19) korostaa konkreettisia yksityiskohtia – ei ideoita niiden takana. Hirttämisen kuvaus on myös *Käppyräinen*-kokoelman ”Balladi”-runon lopussa, mutta siinä se saa rehvakkaan kosiopuheen sävyn: uho päättyy leukakeinin sätkivään tanssiin:

Matkaton mutka on mutkaton matka
loppusuoran päässä:
heikun keikun nuoran päässä
näitä häitä jatka. (KR, 180)

Runossa onnen ja uhon asetelmat kääntyvät kansanrunovaikutteisen kaavan mukaisesti vastakohdikkeseen (Katajamäki 2016b, 174). Tunnelma säilyy aiheesta huolimatta lähes yhtä riehakkaana kuin runon alussa (Salokangas 2012, 280), mikä keventää sinänsä lohdutonta kohtalon täyttymistä. Kepeältä vaikuttava asennoituminen tuo kuolemaan humorististakin ulottuvuutta, mikä ei ole Viidan lyriikassa harvinaista. Kun ilmaisu lähenee puhekieltä, siihen sävyttyy huolettomuuden vaikutelma (vrt. Launonen 1988, 26). Esimerkiksi runot ”Harmia” (KR, 179) ja ”Pilvi” (KR, 192) esittävät kuolemasuhteen huolettomana juuri sanallistamisien kuten ”otti ja kuoli” ja ”Tiemmä elän – kunnes kuolen” kautta. Tällainen on myös hirttämiseen liittyvä itsemurhan kaava ”naru + ominaispaino” (KR, 65). Humoristisen oivaltavuuden lisäksi kyse voi olla myös kuoleman yhteydessä usein esiintyvistä defenssimekanismista, kyynisestä strategiasta (ks. Österman 2002, 16). Siinä kuoleman arvo ja vakavuus pyritään kiistämään parodian, uhittelun tai riehakkaan ilmaisun keinoin. Musta huumori ja yleviä merkityksiä karttava maanläheisyys ovat tästä syystä ominaisia myös sotarintamien kuolemakulttuureissa (Kivimäki 2019, 289).

Väkivaltainen kuolema voidaan esittää vihjaavilla yksityiskohdilla. Viidan lyriikkaan pätee yleisemminkin verhoavan asioiden kuvaamisen ja sanomatta jättämisen periaate (Katajamäki 2016b, 176). Esimerkiksi *Betonimyllärin* ”Vallankumous”-runon ensimmäisen säkeen eksplikoimatta jätetty teloitus tulee yksiselitteisesti ymmärretyksi, koska runossa mainitaan riittävä määrä tähän viitekehukseen sopivia yksityiskohtia:

Monttunsa reunalla metsikön takana
silmillä likainen liina tai lakana
”Eläköön vapaus!” huusi mies.

Kaupungin torilla lippujen juurella
puheensa päätti aatteella suurella
”Eläköön vapaus!” – uusi mies. (KR, 18)

Kuolintapahtuman ulkoisesta paikallisuudesta (metsikön takainen kuoppa) siirrytään surmattavan silmäsiteeseen ja lopuksi vakaumukselliseen arvovalintaan. Viimeiset sanat motivoivat sanojansa aiemmat teot ja ylevoittävät uhrin, joka asian puolesta nyt annetaan. Runo kokonaisuudessaan esittää kaksi erilaista asetelmaa vapauden tulkinnoista – maailmankuvien eroon vihjataan sanaleikin äänne- ja muoto- ja lausemuutoksella (Varpio 1983, 258). Väkivaltaisen kuoleman kohteeksi

joutuu se, jonka tulkinnan ja toiminnan vahvempi osapuoli katsoo vääräksi ja rangaistavaksi. Sekä yksilöidyt detaljit että tilanteen yleinen tunnistettavuus sitovat runon poliittisesti motivoituun väkivaltaan. Kuvattu yksittäistapaus konkretisoi yhteiskuntarakenteellisia ja aatteellisia vastakkainasetteluja, mutta niitä ei asemoida ideologisesti. Runot vain esittävät tapahtuman, eikä järjestelmän, vallankumouksen tai kapinan aatteita nimetä tai rooliteta.

Aiemmat tulkitsijat (esim. Vuotila 1967, 98–101, 150) ovat nähneet runoissa aatteellisia kytköksiä Viidan työläistaustaan tai työväenkirjallisuuteen. Toisaalta esimerkiksi *Betonimyllärin* aikalaiskritiikki ei korostanut kirjailijan yhteiskunnallista kantaa tai asetelmia, eikä *Betonimylläristä* löydy kollektiivista luokkanäkökulmaa tai aatteen paloa (Peltonen 2016, 71). Työväenkulttuurille ominainen marttyyriuden retoriikka tai luokkataistelun uhrikuolema (ks. Tepora & Jalonen 2019, 260–262) eivät ole Viidan runoissa läsnä.

Yhteisön suorittama teloitus ei aina motivoidu poliittisesti tai saa historiallista tulkintakehystä, vaan surmatyön laukaisee kollektiiviseen ymmärryskykyyn tai arvoihin sopimaton ristiriita. *Käppyräisen* runossa ”Legenda” surmaamisen osoittimeksi nousee sana krusifiksi, joka samanaikaisesti antaa tulkintakehyksen ja tematisoi runossa pohditun hyvyyden probleeman:

Hyvä, hän sanoi.
Jaa mikä on hyvä?
Jaa mikä on mitä?
Jaa mitä?
Ja kaikki he riensivät kummulle ja sanoivat:
Näytä meille, mikä on hyvä!

Mutta kuinka hän olisi sen voinut heille näyttää,
koska kukaan ei kyntänyt enää.
Ja niin he tarttuivat häneen ja pystyttivät kummulle
krusifiksin.

Ja he sanoivat:
Tämä on hyvä. (KR, 220)

Runossa ymmärtämättömyys konkreettisesta tai eettisestä hyvästä johtaa surmaamiseen, joka toteuttajilleen näyttytyy hyvänä, koska se poistaa ymmärtämättömyyteen liittyvän epävarmuuden. Runon alun ehkä arkinenkin lausahdus, sana *hyvä*, hämärtyy välittömästi epätietoisien ja sekaannuttavan ihmettelyn alle. Kun yksiselitteistä vastausta tai sopivaa auktoriteettia ei löydy, häiritsevä dissonanssi ja sen aiheuttaja poistetaan suoraviivaisesti. Syntyy uudenlainen ironinen hyvä, joka kumpuaa ymmärtämättömyyden mielenrauhasta – ei siis eettisestä tai filosofisesta hyvän ongelmasta, jota kenties ei runon alkusanassaakaan ollut läsnä.

Runon raamatullinen kehys ei ole krusifiksista huolimatta leimallisesti hengellinen. Pikemminkin on käytetty yleisesti tunnettua tarinaa hahmottamaan yleispäteviä yhteisöllisiä ilmiöitä, kuten ymmärtämättömyyden vinoutunutta logiikkaa tai käsityksiin sopimattoman ajattelumallin torjuntaa. Tässä mielessä väkivaltainen krusifiksio on arkikielestäkin tutussa vertauskuvallisessa merkityksessä: epäoikeudenmukaisesti ristiinnaulitaan ajatus, jota ei kyetä tai haluta ymmärtää. Väkivaltaisen kuoleman ilmentämisen kannalta runo ”Legenda” kytkeytyy osin intertekstuaaliseen, osin metonymiseen esittämiseen, mutta se on vertauskuvalliselta luonteeltaan yleisinhimillisempi kuin vaikkapa runojen ”Pedot” ja ”Vallankumous” poliittisesti motivoitunut väkivalta. Viitekehykset krusifiksista hyvän ongelmaan ja tulkintojen fundamentaaliseen oikeutukseen nostavat runon yleiselle filosofis-eettiselle tasolle, jolloin väärä toiminta tai toiminnan väärinymmärtäminen johtaa yhteisön moraalisesti primitiiviseen ratkaisumalliin, joka koetaan lopulta hyväksi.

Väkivaltainen kuolema saa useita toisintoja Viidan lyriikassa. Toisinaan kyseessä on tilannekuva, joka syvenee symboliseksi kuten *Käppyyräisen* runossa ”Amicus naturae” (KR, 214), jossa loispistiäisten seasta syntyvä kaunis ritariperhonen tulee maisterin pistämäksi. Vastaavanlainen luontokappaleen tuhoava alistaminen ihmisen tavoitteelle on myös saman kokoelman runossa ”Pohjan satakieli” (KR, 188–189), jossa satakieli on surmattava, jotta runon puhuja voi todistaa olleensa oikeassa kiistassa. Tosin kuoliaaksi kivitetty satakieli ei välttämättä edes ole se lintu, jonka laulua on aiemmin runossa arvuuteltu. Yhteistä on asetelman pelkistäminen ja näennäinen vaatimattomuus kuvauskohteissa: kärpäset, täit, perhoset ja muurahaiset saavat kantaakseen kuoleman painoisen merkitystaakan.

Jatkuvuus rajan yli

Vanhin ja yleisin tapa tulla toimeen kuoleman väistämättömyyden kanssa on ollut mytologisoida se ajatuksella tuonpuoleisesta. Kuoleman jälkeinen todellisuus (mikäli sellainen oletetaan) ylittää yhtä lailla rationaalisen ajattelun rajat kuin uskomusjärjestelmien selitykset. Tällaisen mysteerin edessä ihminen joutuu kohtaamaan subliimin ja tavoittelemaan ontologista ymmärrystä aistien ja kokemusmaailman ulkopuolisesta tilasta (Huovinen 1994, 77).

Ajatus kuolemanjälkeisestä perustuu oletukseen, että tuonpuoleisessa ollaan jossakin mielessä olemassa ja olotila olisi jotenkin tajuttavissa, mikä avaa näkymän inhimillisen tajunnan transsendenttiin luonteeseen (Grof & Grof 1990, 6–7; Heikkilä & Jokivuori 1994, 111, 168). Kielen ja käsitteen tasoilla sellaiset ilmaisut kuten ”kuollut” tai ”vainaja” antavat vaikutelman, että kuolleet olisivat jollakin tavalla olemassa muuallakin kuin elävien muistoissa (Elias 1993, 32). Kuolemaan liittyvää tyhjyyttä tai olemattomuutta voidaan kuvata negaatioiden kautta, jolloin kuoleman lopullisuus esitetään usein elämään liittyvien piir-

teiden puuttumisena. Kun sanataiteessa konstruoidaan jatkuvuus kuoleman rajan taa, arki, ajattelu ja toiminta saattavat jatkua entisenlaisina. Yksi variaatio tällaisesta hahmottamistavasta ilmenee *Suutarikin, suuri viisas* -kokoelman runossa ”Mitä mietin mullan alla”:

Mitä mietin mullan alla?

Miettisinkö: miehet siellä
istuvat ja isännöivät,
muistelevat, maistelevat
eivät eilistä tavoita.

Miettisinkö: naiset siellä,
vaimot vaatevakkasina,
immet ämmänaineksina,
lapset leivässä läpinä.

Miettisinköhän mitänä. (KR, 261)

Runo implikoi, että edesmennyt on edelleen jonkinasteinen yksilönkaltainen kokonaisuus, ja viittaussana ”siellä” olettaa tuonpuoleisen tilana tai paikkana. Kartesiolaisessa mielessä olotilaansa pohtiva subjekti jatkaa olemistaan ilman katkosta, koska kognitio ei lakkaa vaan muuttuu luonteeltaan reflektioivaksi. Kuolinhetki on olemistavan muutoskohta, jonka jälkeenkin on inhimillisiä toimintoja ja muistamista mutta ei enää fyysistä olemista. Kuoleman todellisuus voidaan esittää kolmessa moduksessa: ruumiin kuolemana, tajunnan kuolemana ja sosiaalisena kuolemana, jossa sosiaaliset siteet katkeavat (Demitshev 1999, 147). Kuolemanjälkeistä visioivissa kuvauksissa ruumiin kuolema yleensä toteutuu, mutta tajunta jatkuu toisenlaisessa kuoleman todellisuudessa. Runossa arkinen tilanne (esimerkiksi istuminen) ja ihmisten roolit ovat irronneet normaaleista kehyksistään ja synnyttäneet tarpeen niiden uudelleen merkityksellistämiseen. Toisaalta runon lopetussäe tyhjä mahdollisuudet ylipäätään minkäänlaiseen pohdintaan tuonpuoleisessa. Juuri asioiden ja mietteiden puuttuminen tai olemattomuus on hallitsevaa kuoleman representaatioissa, sillä kuolema esittyy nimenomaan erilaisten poissaolojen kautta (Goodwin & Bronfen 1993, 7). Kielen tasolla taas poissaolot ilmaistaan kielten ja poisnimeämisten avulla (Viidan kieltomuodoista ks. Katajamäki 2002). Ilmaisullinen tai rakenteellinen asetelma, jossa runon ajatus käännetään ympäri tai kielletään aivan runon lopussa, näyttää olevan toistuva piirre *Suutarikin, suuri viisas* -kokoelmassa.

Olettamukset tuonpuoleisesta juontuvat kuolemaan liittyvään tuntemattomaan. Filosofi Maurice Blanchot’n (2003, 79–80) mukaan suhde kuolemaan ei

*Aina Viidan kuolemanasto ei siis kuvaa elämän
päättymistä vaan toimii metaforana jollekin muulle
tarkoitteelle.*

---

perustu todelliseen varmuuteen, koska kuolemaa ei voi tavoittaa elämästä käsin riittävällä tavalla. Juuri epävarmuus ja tuntemattomuus ovat tehneet kuolemasta sekä puhuttelevan ilmiön ihmistajunnalle että mahdollistaneet tuonpuoleisen visioinnit. Sarah Goodwinin ja Elisabeth Bronfen toimittamassa antologiassa *Death and Representation* (1993) eri artikkelien keskeinen havainto on, että riippumatta kuolemakuvan organisoitumisen tai kuoleman esittämisen tavasta itse kuolemaan ei päästä pureutumaan kuin tulkintojen tai vertauskuvien avulla. Kuolemaa ei voi empiirisesti kokea (ainakaan siinä mielessä, että koke-musta voisi reflektoida tai siitä jäisi ketään kertojaa), joten kuolemaa kuvaavilta troopeilta puuttuu yksiselitteinen kokemusmaailmasta löytyvä referentti, jonka kautta kielikuvan osuvuutta voisi punnita. Lisäksi kuoleman esitystavat ovat aina sävyttyneitä: kuoleman esittäminen representoi samalla aina myös jotain muuta, kuten maailmankuvallisia tulkintoja (Goodwin & Bronfen 1993, 4, 7, 20). Ylipäätään taiteen kuolemakuvaukset antavat kehyksen, josta käsin voidaan luoda kuolemalle erilaisia merkityksiä ja symbolisia järjestelmiä, jotka tarjoavat ehyen selityksen ihmisen olemassaolon eri ulottuvuuksille ja rajoille. Tässä mielessä Viidan runo törmäyttää kuolemantakaisen visioinnin ja jatkuvuuden ajatukset vaihtoehtoon, jossa miettimisen mahdollisuuskin raukeaa tyhjiin.

Tajunnan ja toimintojen jatkuminen kuoleman jälkeen saa erilaisia variaatioita Viidan lyriikassa. Esimerkiksi yksi tunnetuimmista runoista, *Betonimyllärin* unifantasia ”Alfhild” (KR, 4–5) esittää, että tämänpuoleisuuden ja tuonpuoleisuuden välinen raja on ylitettävissä. Kuoleman jälkeisessä tilassa on vahva arkisuuden sävy: istutaan puutarhakeinussa, katsotaan kotoista mäkeä ja tehdään arjen askareita. Kuitenkin samanaikaisesti liikutaan kosmisessa tilassa ja ollaan tuonpuoleisuutta kuvaavalla planeetalla. Ilmauksissa yhdistyy

konkreettisten taivaankappaleiden ja abstraktin taivasajattelun limittäminen. Lisäksi runon taivaassa ovat kaikki ajat samanaikaisesti läsnä (Laamanen 2018, 43–44), mikä viittaa tuonpuoleisen erilaiseen aikakäsitykseen.

Kuoleman jälkeinen jatkuvuus voi ilmetä myös elämän kiertokulkuna. Tämä saa muotonsa esimerkiksi ylösnousemusvisiona, kuten *Suutarikin, suuri viisas*-kokoelman runossa ”Havaitsin, että leimahti” (KR, 268), jossa mahtipontinen asetelma vaihtuu pienen tytön huoleen Musti-koirankin henkiinherättämisestä. Luonnon kiertokulun kuvasto on tuttua myyteistä ja uskonnoista, ja siksi se tarjoutuu luontevasti kuoleman jälkeistä jatkuvuutta selittäväksi. Elämän ja luonnon kierto kytkeytyy Viidan tuotannossa eri tavoin toistuvaan kehäliikkeeseen (Katajamäki 2016a, 247–251; Laamanen 2018, 123–126). Yksilön tapauksessa syntyminen ja kuolema ovat maallisen olemassaolon kiistattomat ajalliset ääripisteet, mutta ylyksilöllinen elämän sykli luo kuvan jatkuvuudesta ainutkertaisen yksilön kuolemasta huolimatta (Sääskilahti 2000, 30). Ihmisen näkeminen osana luonnon kiertokulkua on tyyppillinen moderni biologis-tieteellinen suhtautumistapa, mutta siinä on myös ajatus luonnon ikuisuudesta, jonka suureen kiertokulkuun ihminen jälleen palaa. Yksi Viidan variaatio on tunnetun viimeiseksi jääneen ”Onni”-sikermän (KR, 301–303) loppusäkeissä. Yksilön rajallisen ajan ylittävä luonnon kierto, kesä, jatkuu kuoleman jälkeen.

Kuolema näyttäytyy osana laajempaa elämänkiertoa *Betonimyllärin* runossa ”Julku”, jossa runon puhujana on rakennustyömaan puista tukirakennetta tarkoittava julku. Kahdessa ensimmäisessä säkeistössä kuvataan, miten puu työntää sinnikkäästi oksia ja juuria, kunnes se kaadetaan rakennustarpeiksi. Sen jälkeen tukirakenteeksi jähmetetty puuainees suree osaansa betonimuotin kahleessa. Viimeinen, alla siteerattu säkeistö summaa tunnot ja alistuneen oivalluksen elämäntehtävästä: elinvoimainen puu muuttuu hyötytavaraa hävitettäväksi rakennusjätteeksi, mutta lohtu tulee paluusta luonnon kierto. Paluun ajatuksen voi ymmärtää lohduttomastikin: puhuja on vangittu toistuvan kärsimyksen kierto.

Paatunut tuska on tuntoni selkein,
vainajahan minä lienen jo melkein.
Elämäntehtävä ainoa mulla
lie rutikuivaksi riu’uksi tulla,
roistojen ruokana tuhkaksi palaa,
hiilenä hormista henkeni valaa,
pilvien parveen ja tuulien kulkuun –
takaisin santaan ja mäntyyn ja julkuun. (KR, 48)

Sitaatissa on läsnä sekä yksittäisen elämän päättyminen että asetelma, jossa puu tai julku aloittaa uuden olemassaolon syklin. Runo kuvaa tilannetta, jossa ei ole mahdollista vaikuttaa kohtaloonsa, mutta suhtautuminen kuolemaan

on erilaista kuin odotus kiertokulkuun liittymisestä. Julku kantaa taakan ja menettää vapautensa, ja näiden synnyttämät pohdinnat rinnastuvat ihmisen pettymysten ja taakkojen reflektointiin. Vaikka julku on puuta, sitä personoidaan sanoilla ruumis ja vainaja (Kainulainen 2016, 89). Asetelma on kuitenkin vaiheittainen: kaadettu puu on kuollut ruumis ("rakennustarpeiksi ruumiini möivät"), mutta se edelleen tuntee fyysistä kipua, vapaudenmenetystä ja kokee merkityksettömäksi osansa tukipönnkänä. Kuitenkin tässä samassa tilassa ja tilanteessa julku ei vielä ole täysin kuollut ("vainajahan minä lienen jo melkein"), vaan elävän puumaisuutensa menettänyt puuaines, rakennusmuotti. Lopullinen (yksittäinen) kuolema realisoituu tuulen kuljettamassa tuhkassa, joka palaa maan kasvuvuomaksi. Jatkuvuus sekä siihen liittyvä muodon ja roolin muutos toteutuvat niin yksittäisessä puussa kuin "julkujen kastissa" mutta myös laajemmin yksilöimättömässä kasvin ja hyötytarpeen roolikierrossa sekä orgaanisessa luontosyklissä.

Lopuksi: Erilähtöisiä näkökulmia kuolemaan

Ennen kokoavia havaintoja osoitan lyhyesti, miten kuolemateema kuvioi vaihtelevana läpi Viidan lyriikan. Esimerkiksi *Suutarikin, suuri viisas* -kokoelman runossa "Leuka laukkaa, hammas haukkaa" (KR, 257) on fyysisen ruumiin biologiseen hajoamiseen liittyvää kuvastoa: "kun on multaan muutettava / maha vietävä madoille" (KR, 257). Kyseessä on esitystavallinen valinta, jossa hyödynnetään kehon (*body*) muuttumista ruumiiksi (*corpse*) (ks. Goodwin & Bronfen 1993, 6). Kuvaustapa synnyttää alluusion aiemmilla vuosisadoilla esiintyneeseen ruumislyriikan lajiin ("corpse poem", ks. Teodorescu 2015b, 61–62). Toisaalta on suoraa puhuttelua kuolleelle, kuten runossa "Kuuta katselit" (KR, 255), ja oivaltavia haudan kiertoilmauksia, kuten "luurankolovi" (KR, 58). Runon puhuja ja kuolema myös samastetaan (KR, 65; ks. Laamanen 2018, 131–132).

Lyhyeen runoon voi kerrostua useita tulokulmia kuolemaan. Esimerkiksi *Käppyräisen* runo "Luonnos" (KR, 218) on otsikoltaan kaksihakmotteinen. Toisaalta kyseessä on haudan umpeen luomisen lopputulos, maa-aineksen konkreettinen luonnos, toisaalta taas ihmisen osan luonnostelu hetkellisenä ja lopulta maahan palaavana. "Luonnoksessa" kuolema todetaan suhteellisen lyhyesti runon alussa, ja valtaosa tekstistä keskittyy kuvailemaan haudankaivajan venyttelyä urakan jälkeen. Runossa näkyy Viidan poeettinen periaate, jossa pääasiaa tähdennetään suuntaamalla huomio näennäisesti ja monisanaisesti sivuseikkoihin (Launonen 1988, 19; samassa yhteydessä myös runon Eliot -alluusiosta). Hautaamismotiivi on läsnä myös runossa "Apuviivasto", jossa hautausvirren tilannesidonnaisesta performanssista tulee arvon mitta vainajalle, yhteisön rituaaleille ja aidolle hartaudelle: "Hautaan laskemalla / lasketaanko se / kuinka korkealla / veisaamme" (KR, 215).

Toisen tyyppinen kerroksellisuus ilmenee *Käppyräisen* runossa ”Sancte Petre, ora pro poëtisi”. Otsikko pyytää pyhää Pietaria rukoilemaan runoilijan puolesta.

Ei semmoista, kuolematonta,
kukas kuoloa kuolijatonta
on kutsunut – pyydä leipää,
pyydä jokapäiväinen
kuolevainen laulu. (KR, 210)

Runossa kuolema-aiheeseen nivELYTYVÄT monet Viidan lyriikan keskeiset piirteet. Kielen tasolla läsnä ovat sekä Viidan ilmaisulle tyypillinen puhkeielisyys että toisen säkeen kielellisen generoinnin tuottamat ratkaisut ja kuolemaleksikoon kohdistuva sanaleikkely. Runotekstin ulkopuolelle kurottavat alluusiot niin katolisiin pyhimyksiin, virsilyriikkaan kuin raamatullisiin kielikuviin. Kuolema-aihe on mahdollista nähdä runon temaattisena ytimenä mutta myös ainoastaan kuvastollisena valintana, jolla viitataan kirjailijan elannon tai runotuotoksen vaikeuksiin. Aina Viidan kuolemasanasto ei siis kuvaa elämän päättymistä vaan toimii metaforana jollekin muulle tarkoitteelle.

Viidan runotuotannossa kuolemateeman käsittelyyn liittyy tiettyjä toistuvia piirteitä. Näitä ovat esimerkiksi ajatus kehämäisestä jatkuvuudesta, kuoleman esittäminen etäännytetyn konkreettisuuden kautta sekä puhetilanteen pelkistetyt pienimuotoiset asetelmat. Kielen pinnan synnyttämä vaikutelma saattaa haastaa sinällään vakavan sisällön, mutta toisaalta ilmaisun keinoin avataan tuore tapa mieltää olemassaolon kysymyksiä. Viidan poeettinen ratkaisu on usein käyttänyt metonymista ilmaisua, jossa kohdennetaan huomio kuolemasuhdetta avaavaan yksityiskohtaan (kuten teloitus- tai hirttämisaiheissa) tai päällisin puolin vähäpätöisiltä tuntuviin aiheisiin, kuten muurahaiseen tai julkuun. Pinnalta katsoen usein arkirealistisena näyttäytyvä runomaailma syvenee paikoin eksistentiaalisiksi ongelmanasetteluiksi. Metafyysistä ja kosmista ulottuvuutta luotaavat laajat runot – kuten ”Mylly”, ”Betonimylläri” ja ”Luominen” – saavat rinnalleen pienimuotoisempia olemassaolon pohdintoja, kuten artikkelini esimerkeistä käy ilmi. Runotekstin lyhydestä tai konkreettisenoloisesta pinnasta huolimatta läsnä on usein moniulotteiseksi syvenevää pohdiskelua.

Kun Viidan runoja luetaan vasten kuoleman filosofiaa, kuolemankulttuurin ilmentymiä ja konventionaalisia kuolemaa jäsentäviä ajattelukehikoita, on yhteyksiä havaittavissa, mutta niitä ei eksplisiittisesti osoitella runoissa. Pikemminkin on niin, että yksittäiseen konventionaaliseen kuoleman malliin ei sitouduta, vaan ehdotetaan erilähtöisiä näkökulmia siihen, miten asiantila saattaisi olla. Toki yleisinhimillinen tapa mieltää kuolema ohjaa taustalla

niitäkin runoja, joiden ilmaisu- ja käsittelytapa näyttäytyy tuoreena tai julkaisujan konventioita vasten omaperäisenä. Kuoleman tutkimuksen tarjoamat mallit auttavat kehystämään yksittäisten tekstien sisällöllisiä valintoja ja niiden motivoitumista. Sanataiteen motiivihistorian ja toposten tradition lisäksi kuolemateema linkittyy historiallisten alluusioiden (poliittisesti motivoitu surmaaminen), myyttien ja uskomusjärjestelmien (sanastovalinnat) sekä muiden eri tavoin runoissa pintaautuvien aiheytäläisyyksien suuntaan.

Aineisto

Viita, Lauri 1977. *Kootut runot* [=KR]. Helsinki: WSOY.

Kirjallisuus

- Bahtin, Mihail 1979. Ajanilmaisujen ja kronotoopin muodot romaanissa. Esseitä historiallisen kirjallisuustieteen alalta. *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia (Voprosy literatury i estetiki)*. Suom. Kerttu Kyhälä-Juntunen & Veikko Airola. Moskova: Progress, 243–423.
- Blanchot, Maurice 2003 (1955). *Kirjallinen avaruus (L'espace littéraire)*. Suom. Susanna Lindberg. Helsinki: Ai-Ai.
- Bryant, Clifton D. 2003. Introduction. Teoksessa *Handbook of Death and Dying. Volume One: The Presence of Death*. Toim. Clifton D. Bryant. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, xix–xxi.
- Daemmrich, Horst S. & Ingrid Daemmrich 1987. *Themes & Motifs in Western Literature: A Handbook*. Tübingen: Francke Verlag.
- Demitshev, Andrei 1999. *Kuolema työssä: Johdatus filosofiseen thanatologiaan (Diskursy smerti. Vvedeniye v filosofskuju tanatologiju)*. Suom. Jukka Mallinen. Jyväskylä: Atena.
- Elias, Norbert 1993 (1982). *Kuolevien yksinäisyys (Über die Einsamkeit der Sterbenden in unserer Tagen)*. Suom. Jari ja Paula Nieminen. Helsinki: Gaudeamus.
- Goodwin, Sarah Webster & Elisabeth Bronfen 1993. Introduction. Teoksessa *Death and Representation*. Toim. Sarah Webster Goodwin & Elisabeth Bronfen. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 3–25.
- Grof, Stanislav & Christina Grof 1990. *Beyond Death: The Gates of Consciousness*. 2nd print. London: Thames & Hudson.
- Hakola, Outi & Sari Kivisto (toim.) 2014. *Death in Literature*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Harva, Urpo 1985. Kuoleman ongelma länsimaissa. Teoksessa *Kuolema elämän keskellä*. Toim. Jan-Erik Ruth ja Pirkko Heiskanen. Helsinki: Otava, 11–26.
- Heidegger, Martin 2001. *Being and Time (Sein und Zeit)*. Transl. John Macquarrie & Edward Robinson. Oxford: Blackwell.
- Heikkilä, Kai & Pertti Jokivuori 1994. *Kuoleman salaisuus*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Huovinen, Eero 1994. Mitä kuoleman jälkeen. Teoksessa *Ihmiselämän rajat*. Toim. Katariina Jalonen, Harri Westermark & Varpu Lindstedt. Studia mortis. Helsinki: Helsingin yliopisto, 77–85.
- Kainulainen, Siru 2016. Betonimyllärin mies ja tunteet. Teoksessa *Luojan palikkaleikki: Esseitä Lauri Viidasta*. Toim. Olli Löytty. Helsinki: Teos, 84–100.

- Katajamäki, Sakari 2001. *Jos olisit sanonut: "Kyllä": Kieltämisen poetiikka Lauri Viidan 1960-luvun runoudessa*. Lisensiaatintyö. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Katajamäki, Sakari 2002. "Puuttuu metsä, puuttuu pelto...": Kieltoilmausten epämääräisyydestä, monitulkintaisuudesta ja epäsuoruudesta. Teoksessa *Kielen ja kirjallisuuden hämähä*. Toim. Päivi Mehtonen. Tampere: Tampere University Press, 244–266.
- Katajamäki, Sakari 2016a. *Kukunor: Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. Helsinki: ntamo.
- Katajamäki, Sakari 2016b. Rakkausrunoilija. Teoksessa *Luojan palikkaleikki: Esseitä Lauri Viidasta*. Toim. Olli Löytty. Helsinki: Teos, 169–192.
- Kivimäki, Ville 2019. Sankariuhri ja kansakunta – suomalaisen sotakuolemat 1939–1945. Teoksessa *Suomalaisen kuoleman historia*. Toim. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva. Helsinki: Gaudeamus, 277–312.
- Koskivirta, Anu & Olli Matikainen 2019. Väkivallan ja valtion uhrin – henkikirosten ja kuolemanrangaistusten historiaa. Teoksessa *Suomalaisen kuoleman historia*. Toim. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva. Helsinki: Gaudeamus 208–246.
- Kundu, Devaleena 2015. The Paradox of Mortality: Death and Perpetual Denial. Teoksessa *Death Representations in Literature: Forms and Theories*. Toim. Adriana Teodorescu. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 8–23.
- Kunnas, Tarmo 1989. Kuoleman teema kirjallisuudessa. Teoksessa *Synty ja kuolema 1.6.–10.9.1989*. Toim. Tapani Pennanen, Tapio Suominen, Leena Passi & Anneli Ilmonen. Näyttelyjulkaisu. Tampere: Tampereen taidemuseo ja Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto ry., 70–74.
- Laamanen, Erika 2018. *Pispalan ars poetica: Lauri Viidan runojen metalyyrisyydestä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Launonen, Hannu 1988. Poeettisen kielen kaksi periaatetta: Lauri Viidan ratkaisuja. Teoksessa *Teokset taustat, tutkijat*. Toim. Jaana Anttila. KTSV 42. Helsinki: SKS, 11–37.
- Löytty, Olli (toim.) 2016. *Luojan palikkaleikki: Esseitä Lauri Viidasta*. Helsinki: Teos.
- Niinimäki, Anneli 2015. *Moniääninen Moreeni: Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa*. Acta Universitatis Tamperensis 2041. Tampere: Tampere University Press.
- Peltonen, Milla 2016. Viita, Salama ja Pispalan perintö. Teoksessa *Luojan palikkaleikki: Esseitä Lauri Viidasta*. Toim. Olli Löytty. Helsinki: Teos, 70–83.
- Piirto, Pekka 1961. Viitakin suuri viisas. *Suomen Sosialidemokraatti* 29.10.1961.
- Polkunen, Mirjam 1994. Tanssiva tauti ja hiihtävä surma. Teoksessa *Mistä ääni meissä tulee: Runoja ja tulkintoja*. Toim. Satu Grünthal & Kirsti Mäkinen. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 163–169.
- Royer, Diana 2003. Cultural Concern with Death in Literature. Teoksessa *Handbook of Death and Dying. Volume Two: The Response to Death*. Toim. Clifton D. Bryant. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, 998–1007.
- Salokangas, Raimo 2012. *Kirjailijan kieli ja mieli: Lauri Viidan elämä sairauden valossa*. Psychiatria Fennica. Jyväskylä: Bookwell Oy.
- Scarre, Geoffrey 2007. *Death: Central Problems of Philosophy*. Stocksfield: Acumen.
- Sääskilahti, Nina 2000. Syntymä ja kuolema. Teoksessa *Arjen säikeet – aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Toim. Bo Lönnqvist. Jyväskylä: Atena, 30–52.
- Teodorescu, Adriana 2015a. Is Literature a Slap in The Face of Death?. Teoksessa *Death Representations in Literature: Forms and Theories*. Toim. Adriana Teodorescu. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 1–7.
- Teodorescu, Adriana 2015b. Death Representation in Literature: Cultural Illusions and Theoretical Principles. Teoksessa *Death Representations in Literature: Forms and Theories*. Toim. Adriana Teodorescu. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 54–73.

- Tepora, Tuomas & Jussi Jalonen 2019. Suomalainen marttyyrikuolema. Teoksessa *Suomalaisen kuoleman historia*. Toim. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva. Helsinki: Gaudeamus, 247–276.
- Utriainen, Terhi 1999. *Läsnä, riisuttu, puhdas: Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Helsinki: SKS.
- Utriainen, Terhi 2001. Loppuva ja täyttyvä aika: Kolme kertomusta kuolemisenestä. Teoksessa *Ajan taju: Kirjoituksia kansanperinteestä ja kirjallisuudesta*. Toim. Eeva-Liisa Haanpää, Ulla-Maija Peltonen & Hilpi Saure. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 18. Helsinki: SKS, 82–96.
- Varpio, Yrjö 1973. *Lauri Viita: Kirjailija ja hänen maailmansa*. Helsinki: WSOY.
- Varpio, Yrjö 1983. Kieli on, sopii sanoa. Teoksessa *Kirjojen meri: Professori Annamari Sarajaksen juhlakirja 12.10.1983*. Toim. Kai Laitinen, Irja Rane-Peltola, Kaarina Sala & Urpo Vento. Helsinki: SKS, 254–260.
- Vuotila, Leo 1967. *Kirjailija ja omatunto: Pekkanen, Linna, Siippainen ja Viita eettisinä kirjailijoina*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Österman, Bernt 2002. Voiko filosofia auttaa meitä kohtaamaan kuoleman? Teoksessa *Kuoleman filosofia*. Toim. Terhi Kiiskinen & Sami Pihlström. Filosofisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta. Helsinki: Helsingin yliopiston filosofian laitos, 13–25.